

NACRTI ZA LAZARET KOD HANA NA CETINI

Drago MUŠIĆ

U ARHIVU SR SLOVENIJE (1) SE U JEDNOJ MAPI OZNAČENOJ: X. PRIMORJE, DALMACIJA nalaze i nacrti za jedan „lazaret“. Kod tačnijeg pregleda materijala ispostavilo se da se radi o dokumentaciji koja na vrlo instruktivan način govori o programskim detaljima jednog *lazareta* planiranog podkraj doba Napoleonskih Ilirskih provincija (1813. god.) — radi se, dakle, o ustanovi koja u neku ruku imade značaj „zdravstvene ustanove“.

Pitanje „lazareta“ iz različnih doba već je vrlo iscrpno obrađivano i to s više aspekata, prikazano je i nekoliko primjera lazareta u našim zemljama. Objavljivanje ovog našeg primjera mi se međutim čini važno jer su na raspolaganju tačni nacrti za jedan „lazaret“ koji po tipu i svojoj funkcionalnosti možda nešto odstupa od do sada opisanih tipova i ustanova s analognom funkcijom i značenjem, ali ipak može obzirom na pojedinosti poslužiti kao vrlo dragocjen dokumenat upoznavanju funkcije lazareta. Ako bi uključili *lazaret kod Hana (Obrovca) na Cetini* među one velike i značajne karantene u Zemunu i Kostajnici i druge manje uz granice tadašnje Austrije prema Turskoj pa i one u Srbiji, a uz to i one uz našu obalu Jadrana, već bi bilo moguće izraditi pregled mreže i tipova lazareta koji su u našim zemljama u pogledu epidemiološke službe i provođenja raznih sanitarnih mjera, a i liječenja oboljelih, odigrali važnu ulogu. To je u toliko važnije jer su se lazareti u smislu karantenskih i kontrolnih stanica za promet robom i saobraćaj putnika pojavili u stanovitoj formi u našoj zemlji među prvima u Evropi, a da ne govorimo o najstarijim lazaretima naših pomorskih gradova. Naše su zemlje bile kroz mnoga stoljeća prodorna i prolazna teritorija za pojavu i širenje velikih zaraza na njihovom putu iz Azije i Levanta, pošto su na našem području bila sjecišta različitih vojnih, privredno-političkih i kulturnih akcija i upliva.

Osim toga bi mogli i morali već pristupiti koordinaciji istraživanja takođe i sa susjednim zemljama, obzirom na analogne podatke u vezi s lazaretima i u vezi s mjerama protiv širenja velikih epidemija pošto su lazareti i mjere na našim područjima bili u uzročnoj i funkcionalnoj vezi s odgovarajućim mjerama i posljedicama u drugim zemljama, s kojima su postojale direktne ili posredne saobraćajne i trgovačke veze.

Uz tačan opis lazareta na Cetini potreban je jedan širi okvir o epidemiološkim prilikama na području koje je u doba koje opisujemo, bilo pogranično, a napose obzirom na doba Napoleonskih Ilirskih Provincija (1806. do 1815. god.); tek na ovaj način ćemo u cjelosti moći prikazati funkciju i značenje lazareta koji su na ovom području onda bili u isto vrijeme i carinsko-upravne i sanitarne, a u neku ruku i ustanove od stanovite strategijske važnosti i od

značenja za prestiž zemlje i postojećeg režima. Ukoliko se radi o uključivanju lazareta u carinsku mrežu, carinarnice su na ključnim lokacijama u ono doba shvatane kao „conditio sine qua non“ zbog efikasnog sprovođenja privredne, političke i vojne koncepcije Ilirskih provincija s naročitim obzirom na sistem kontinentalne blokade i franko-levantskog trgovačkog tranzita preko područja Ilirskih provincija. (3)

Pošto uz sačuvane nacрте za lazaret na rijeci Cetini kod Hana (Obrovca), nema drugih podataka osim kratke legende koja označuje pojedine djelove lazareta, niti je došlo do gradnje ovog lazareta, prikazaćemo na kraju ovog rada neke podatke o lazaretima u Zemunu i Kostajnici radi dopune i poređenja. Podaci koji se odnose na ova dva lazareta naročito su interesantni zbog toga jer se nacрти za lazaret na Cetini koji je bio planiran u doba Ilirskih provincija, uglavnom podudaraju s istovremenim podacima i opisom funkcioniranja zemunskog i kostajničkog lazareta. Time postaje slika lazareta — bar u doba koje je na ovom mjestu obrađivano, kompletnija, a ujedno i dokumentirana.

Lazaret o kome će biti govora, trebao je biti podignut na mjestu gdje je već odavna stari karavanski put prelazio rijeku te nastavljao prema Sinju, Klisu i splitskoj „skali“. Lazaret je u doba Napoleonskih Ilirskih provincija trebao nastati ovdje, u neposrednoj blizini turske granice, pošto je ovaj put koji dolazi iz Carigrada ili Soluna preko Travnika, u ono doba važio kao najbolji te je u smislu levantsko-ilirsko-francuskog tranzita kretao od bosanske (turske) granice prema Italiji, a cijelosti po teritoriji Ilirskih provincija, a u glavnom takođe u izvjesnoj udaljenosti od obale Jadrana koja je u ono doba bila ugrožena od Engleza i gusara.

U nacrtima koji će biti na ovom mjestu prikazani, pronalazimo sve specifičnosti uređaja kakvi su do onda i još i kasnije služili potrebama karantene za ljude, robu i stoku u borbi protiv kuge i drugih zaraza. Nacрте za lazaret je 1813. godine izradio poznati graditelj puteva, mostova i javnih objekata, regulator rijeka i meliorator močvara u okviru opsežnih javnih radova koje su Francuzi pripremali u ovim provincijama — *Frano Zavoreo* (4, 6) glavni inženjer za područje Ilirskih provincija Dalmacije i Dubrovnika. U ovom svojstvu je bio Zavoreo i član Malog savjeta Gubernija u Ljubljani, pa su njegovi nacрти vjerojatno ovim putem i došli i sačuvali se u Ljubljani (1). A među razlozima koji su govorili za gradnju lazareta na Cetini treba smatrati i činjenicu da su lučki lazareti uz obalu Jadrana postali zbog kontinentalne blokade neaktuelni a i inače su bili za suhozemnu, karavansku trgovinu nepodesni jer su karavane na dugačkom putu od granice do mora unosile u zemlju i zarazne bolesti.

Pošto je bila lazareta na Cetini povezana problemima puteva na užem području dalmatinske Zagore a naročito kontinuitetom prastarog karavanskog puta iz Levanta, treba da citiramo poznatu činjenicu, da: „ovaj put u svojoj posljednjoj dionici na bosanskoj strani dolazi preko Travnika, Livanjskog polja, Hana Prologa, Bilibriga i Obrovca i da se ovdje sres s baždanama na Bilibriću, Kanu, u Sinju i Klisu. Bilibrić je bio formaciona stanica karavana kojih redoviti sastav je bio 80 ljudi i 150 do 200 konja od kojih je svaki nosio po 100 do 200 oka (ca 150 kg) — jedan tovar. Nakon tri milje strmog silaženja stizala je karavana na obalu Cetine kod Hana. Tu bi prelazila rijeku i podveče stigla u Sinj, a slijedećeg dana bi kretala put Klisa i još iste večeri ulazila u splitski lazaret“ (7, 8, 9). A na drugom mjestu piše: „dalmatinska Zagora je kao — ničija zemlja — stajala između turske Bosne i, radi kontinentalne blo-

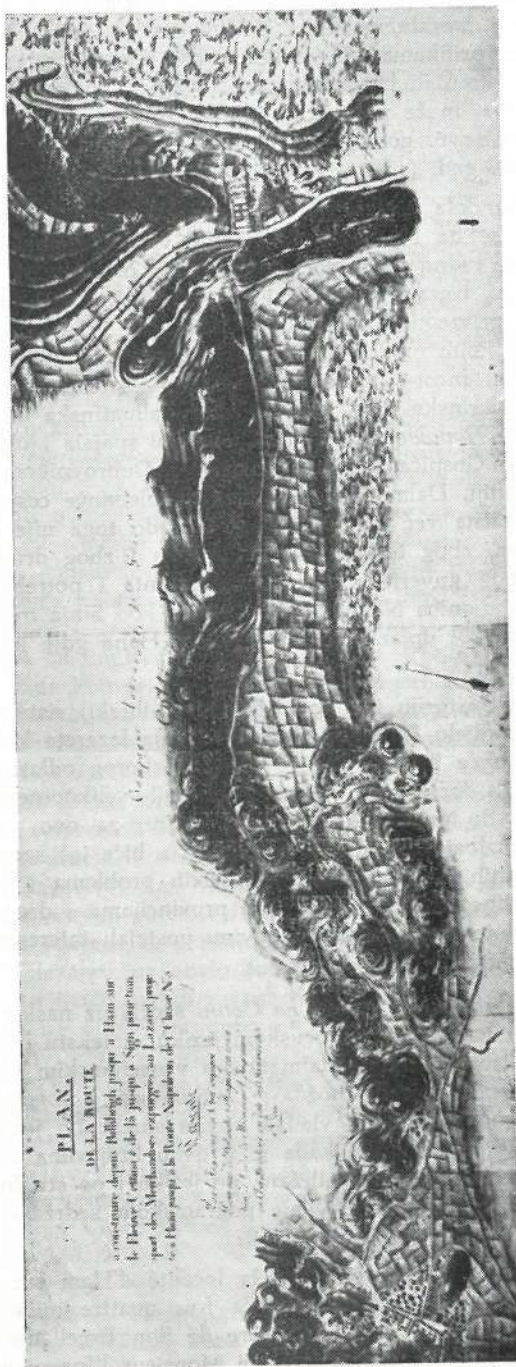
kade i gusara nedostivog Primorja, a seoski živalj i građani, s malom razlikom, u ekonomskom i moralnom nivou, življeli su do dolaska Francuza u nevjerojatno skućenim prilikama. Zagorske varoši bile su sela sa stotinak kuća i prolaznim lazaretom ili baždanom za karavane i ništa drugo“. (7) Za opis prilika u ono doba, može poslužiti i knjiga: Bilješke s puta po Dalmaciji Alberta Fortisa (iz 1776. god.) — u priredbi I. Lovrića, Izdavački Zavod JAZU u Zagrebu, 1958. god. (10).

Iz izvještaja V. Dandola, civilnog providura u Zadru, poslatog Napoleonu (1807. god.) razabire se da bi moglo uz pomoć vojske, domaćih graditelja i rukovodilaca i domaće radne snage doći do ubrzanog ostvarivanja vrlo široko postavljenih planova za izgradnju novih i rekonstrukciju postojećih puteva, prema strategijskim i privrednim potrebama Francuske. Prije svega se radilo o četiri važne ceste od kojih najvažnija — Mediteranska cesta: Knin—Topolje—Kijevo—Vrljika—Cetina, most—Vuković—Sinj—Trilj — s ciljem da se preko Vrgoraca produlji do Narinske kule. Ovo je bila „dalmatinska dionica“ ceste I. klase, nazvane *Route Napoleon*, to je, cesta koja bi spajala Ljubljanu preko Rijeke, Senja, Otočca, Gospića, Knina pa dalje s Dubrovnikom, Kotorom, Budvom i prema Albaniji. Dalmatinska dionica Napoleonove ceste je trebala po programu biti završena već do 1809. god. No, do toga nije došlo zbog pomanjkanja sredstava, zbog teških lokalnih prilika i zbog drugih razloga, uz svu volju generalnog guvernera maršala Marmonta i potreba francuske obrane (3, 4, 5, 6). Na dionicu Napoleonove ceste se kod Sinja trebao priključiti projektirani put koji bi dolazio od Bilibriga do Hana gdje je trebao biti izgrađen Zavoreov lazaret.

Poslije disgresije u historiju i u novi (francusko-ilirski) sistem i politiku izgradnje cesta u ovom djelu Dalmacije biće i lokacija lazareta kod Hana na Cetini jasnija, a ujedno će biti razumljivo da radi skorog odlaska Francuza (1815. god.) nije moglo doći ni do realizacije mnogih velikopoteznih spomenutih projekata pa ni do gradnje lazareta na Cetini; za ovo posljednje su postojali još i mnogi razlozi koji su već spomenuti a biće još spomenuti prigodom prikaza privrednih, saobraćajnih i političkih problema i promjena u susjednoj Bosni — s jedne strane, i u Ilirskim provincijama s druge strane — u doba, kada su za francusku tranzitnu trgovinu postajali interesantniji lazareti u Zemunu i Kostajnici.

Glavni list u mapi nacрте za lazaret na Cetini sadrži uz naslov *Plan d'un Lazaret*... kratak tekst napisan na francuskom jeziku; u tekstu imade mnogo gramatičkih grešaka i ispremešan je dalmatinsko-venecijanskim (talijanskim) riječima onog doba. Shvatljivo je da možda i Zavoreo sam a pogotovo njegovi crtači i geometri nijesu u potpunosti vladali novim službenim jezikom pošto su bili ranije pod upravom Venecije, kada je u ovim krajevima bio službeni jezik talijanski. Pošto su tekstovi po sadržaju, po jeziku i po stručnoj nomenklaturi zanimljivi, a za bolje razumijevanje pogramskom sadržaja „lazareta“ za našu raspravu važni, donosimo ih u cjelosti:

„Plan d'un Lazaret... à construire dans la localité d'Ham sur la gauche du Fleuve Cettina susceptible de purfier à la fois quatre mille Collis ou Ballot de Merchandise, en execution du Ordre de Son Excellence Mons. le Gouverneur Général d'après les instructions de Monsieur l'Ingenieur en Chef Directeur des Ponts et Chaussées dans les Provinces Illyriennes.“

Sl. 1. Topografska skica predjela između Sinja i rijeke Cetine

prikaz ceste koju je trebalo izgraditi od Bilog briga s bosanske strane do Cetine i dalje do Sinja. Uz lijevu obalu rijeke ucrtan je lazaret; niže lazareta je prikazan izvor potoka Kosnica koji je trebao da lazaret snabdjeva vodom, danas vodovod grada Sinja.

Sl. 2. Mjesto Han (Obrovac) — danas

s obje strane rijeke Cetine; lazaret je trebao biti sagrađen s one strane rijeke, gdje počinje most. Na slici se vide ostaci nekadašnjih karavanskih puteva koji se spuštaju s obje strane prema rijeci.

A legenda topografskoj skici (sl. br. 1) s lokacijom lazareta i novom cestom koja s bosanske strane prilazi lazaretu i nastavlja za Sinj, Klis i Split, glasi:

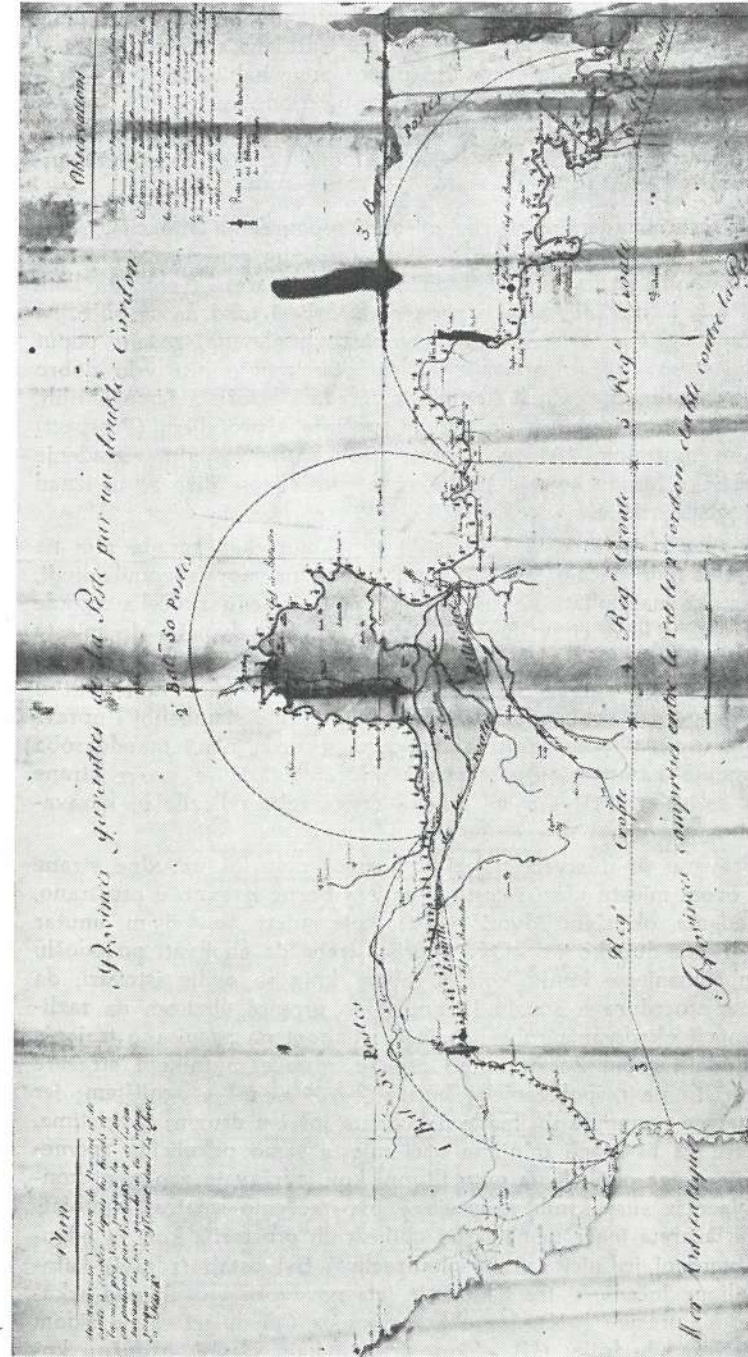
„Plan de la route... à construire depuis Billibrich jusqu'à Sign pour transport des Merchandises expurgées au Lazaret projeté à Ham jusqu'à la Route Napoleon de 1e Classe No. 5 par l'Ingenieur en Chef soussigné des Provinces de Dalmatie et Raguse en execution de l'Ordre de Monsieur l'Ingenieur en Chef Directeur, en date du 17 Janvier 1813, No. 3661.”

U ovim tekstovima već možemo naslutiti motivaciju i sadržaj ove građevine. Obzirom na opasnost od zaraza kugom i drugim zaraznim bolestima za koje je postojala stalna opasnost s turske (bosanske) strane još sve do 1875. god., i baš u doba izrade projekta (1813. god.), postojale su epidemije neprekidno (od 1813. do 1816. god.), ovaj lazaret na ovom mjestu bio bi bez dvojbe potreban (13, 14, 16). Nastojanjem Engleske, Beča i drugih neprijatelja da se privredni, politički i vojni potencijal i prestiž Francuske još više oslabi, došlo je do sve jače konkurencije sa strane jefinijih, kraćih i sigurnijih plovnih puteva Savom i Dunavom, kojima je bilo moguće zaobilaziti naporene, dugotrajne i skupe transporte robe kroz neprijateljski raspoloženu Srbiju i Bosnu a u ovoj su igrali ulogu i nepouzdanost turskih lokalnih vlasti i feudalaca i nesredene prilike uopće (3). Vojna i civilna vlast Ilirskih provincija i privredni krugovi su sve više napuštali kontinentalne puteve za transport robe preko centralne Bosne i dalmatinske Zagore, pa je i zbog toga postepeno na-

puštana izgradnja nekih cesta i izgradnja ili dalje održavanje lazareta na ovom području. U isto je vrijeme došlo i do redukcije sanitarno higijenskog režima u perifernim područjima ilirskih provincija, a to važi i za područje dalmatinske Zagore. Namjesto daljeg održavanja i izgradnje mreže lazareta s kontumacima i povremenim zaoštavanjem na kužnim kordonima neposredno uz tursku granicu, 1813. god. došlo je do ostvarivanja drugog ili unutarnjeg carinsko-sanitarnog kordona (12, 15), što je u stvari značilo premještanje efikasnijeg prvog kordona na sigurnije, gušće naseljeno i bolje kontrolirano područje; novi kordon je postavljen na liniji: Novi (Vinodolski) odnosno Povile—Pletene—Smolnik—Mrkopalj—Vrbovsko—Severin na Kupu i dalje lijevim brijegom Kupe do Vinice—Podbrežja—Zaloke—Metlika—Ozlja— do Banije (Karlovca) — Petrinje i sve do Siska odnosno do slivanja Kupe u Savu. Dalmacija i Lika prepuštene su u pogledu obrane od prodora zaraza više manje vlastitoj sudbini odnosno inicijativi domaćih i lokalnih vlasti i naroda samog da se snalazi u teškoj sanitarnoj i privrednoj situaciji. U vezi s premještanjem glavnog carinsko-sanitarnog kordona (Cordon de Douane et de Santé) daleko od turske granice u unutrašnjost zemlje, uznikle su i obistinile se parole koje su onda bile s pravom shvaćene kao diskriminacija među ilirskim provincijama u smislu „carinske granice unutar zemlje“. Ilirska Hrvatska Vojna Krajina više nije bila smatrana kao provincija već kao jedan prostrani vojni logor, a u pogledu barijere protiv kuge kao tamponski, rijetko naseljeni i komunikacijama neopskrbljeni vakuum, a u pogledu carinskih propisa i sanitarnih prilika već od 1811. god. dalje nejednako tretirana provincija, pa se i govorilo o provincijama koje „podležu“ i onima koje su „oslobođene carinske kontrole“. A jedna od spomenutih parola takođe glasi, da se: „u borbi protiv kuge žrtvuje dvije od ilirskih provincija (Dalmacija, Hrvatska Vojna Krajina) da se mogu spasiti sve zemlje Evrope“ (3). Čim je buknuła neposredna opasnost, drugi kordon je hermetiski zatvoren — a Dalmacija i Lika su prepuštene sudbini, što se smatralo kao najefikasnija mjera za odbranu centralnih ilirskih provincija i dalje. Iz istih razloga je trebalo ojačati lazaret u Kostajnici i osigurati sredstva za Sanitetske savjete u Trstu, Splitu i Dubrovniku, za nadzorne službenike uz obalu i za lučke lazarete, za troškove pojačanih kordona itd. Ovom se zgodom također spominje dalja izgradnja lazareta i gradnja novog mosta u Kostajnici koja uz to postaje sve važnija stanica na velikoj liniji trgovine i pošte između Francuske i Turske (3). O ovom lazaretu biće kasnije još govora u vezi s upoređivanjem nacrtā za lazaret na Cetini s ovim i zemunskim lazaretom.

Slijedi originalni tekst legende nacrtima odnosno program lazareta na Cetini a griješke u tekstu koje su ranije spomenute, kasnije su uzimane u obzir — u vezi s tumačenjem funkcionalnosti lazareta (declaration des lettres):

„A. Entrée du Lazaret — B. Écuries et habitations des Charettiers pour le transport des Marchandises sorties de Quarantaine — C. Quartier pour l'officier du Garnison — D. Caserne des Soldates — E. Première Cour — F. Maison du Directeur du Lazaret — G. Maison des deux Gardiens — H. Hotel du Vivandier ou Pourvoyeur — I. Maison du Chirurgien — K. Maison de l'Employé des douanes — L. Maison pour les Étrangers qui ont exempté la Quarantaine — M. Douanne pour depot des Merchandises expurgées — N. Maison pour le Preposé des Sels — P. Magazin du Vivandier — R. Entrée du Lazaret de Quarantaine, parloir avec Chapelle audessus — S. Deuzième Cour —

Sl. 3. Geografska karta Carinsko-sanitarnog kordona („unutarnjeg kužnog kordona“)

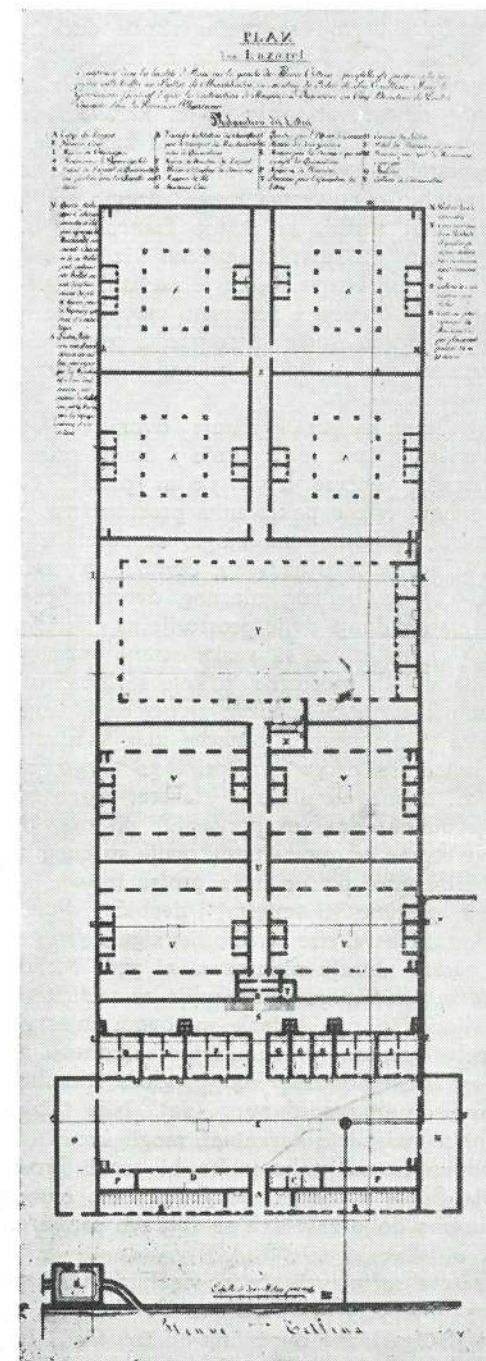
Provinces garanties de la Peste par un double Cordon; Provinces comprises entre le 1er et le 2e Cordon etabli contre la Peste. Plan du nouveau Cordon de Douane et de la Santé a etabli depuis les bords de la mer pres Novi jusqu'a la Culpe en passant par Versoco et de la en suivant la rive gauche de la Culpe jusqu'a son confluent dans la Save a Sissek. Cstali tekst sadrži podatke vojničkog karaktera obzirom na sjedišta komanda bataljona i vojno-carinskih stanica pod komandom oficira odnosno podoficira. Važan je podatak koji govori o gradnji lazareta u Povilama (Novi Vinodolski) i na Baniji (Karlovac), dok bi se treći lazaret prema potrebi gradio kasnije, negdje na Luizijskoj cesti. (Kordon je podijeljen u tri sektora — bataljona, s ukupno 158 kordonskih posadno-carinskih stanica — 50, 50 i 58 stanica po sektoru svakog bataljona.

I. Bureau pour l'expurgation des lettres — U. Galerie de Communication — V. Quatre Stalie avec Cabanes couvertes et clos pour epurger les Merchandises au couvert. Chacune de ces Stalie peut contenir 500 Ballot, ayant dans leur encent des petites Maisons pour les Passagers, Gardiens et Crocheteurs — Y. Cour environée d'un Vestibule et quatre pièces pour habitation des Caravanes et Caravanistes — Z. Galerie de Communication aux Stalies — A¹. Quatre Stalie avec une Angard chacun peut contenir 500 Ballots avec Maisons pour les Passagers et Crocheteurs — B¹. Cabana pour expurger les Merchandises par plongement 24 ou 48 heures".

Glavni list nacrt izrađen u mjerilu 1 : 200, topografska situacija, skice pojedinih zgrada en face i u profilima — s vlastoručnim podpisima glavnog inženjera F. Zavorea prikazuju veliki kompleks zgrada lazareta. Teren na kom je lazaret trebao biti postavljen, lagano pada prema rijeci tako da se pojedina dvorišta koja su uključena u cjelokupni kompleks građevine, redaju poput lagano nagnutih terasa odozgo prema rijeci čime je moglo biti vrlo dobro riješeno i pitanje kanalizacije. Cijeli kompleks zgrada i dvorišta između njih, koji se proteže u duljinu (dubinu) do 220 m, počinje s pročeljem (Prospect) i reprezentativnim portalom (A) u sredini jednokatne, solidno građenje i otmjene klasicističke fasade koja je široka 71 m; pročelje se diže 20 m iznad zidom ograđene obale rijeke.

Ipak glavni ulaz u karatenski („nečisti“) dio kompleksa zgrada nije na pročelju, jer bi se u tom slučaju kod stizavanja karavana morala gomila ljudi, konja i kola i stoke nakupljati na uskom području između pročelja zgrade i rijeke te onda ulaziti kroz čitav dugački sistem zgrada i dvorišta do mjesta koja su predviđena za pojedine procedure karantenskih postupaka. Tako ulaz u sredini pročelja glavne zgrade služi kao reprezentativni ulaz koji vodi u kasarne za posadu, u prvo veliko dvorište (E) i dalje prema stambenoj i upravnoj zgradi, dakle u „čisti“ dio lazareta. Ipak od sprijeda ulazi također roba koja nije podvrgnuta karanteni i postupcima čišćenja; tako se s ove strane nalaze skladišta soli (O i M) — a sol i neka druga roba odlazile bi karavanama u protivnom pravcu.

Ulaz za karavane se u stvari nalazi u gornjoj polovini uzvodne strane građevine te na ovom mjestu ulazi i cesta iz smjera Bosne izravno u prostrano, otvoreno i arkadama okruženo dvorište (Y) koje mjeri 39 × 65 m unutar arkada, dok su arkade duboke 5 m. Ovo dvorište treba da obuhvati novodošlu karavanu, ovdje se smjeste konji, kola s robom koja se ovdje istovari, da što prije započnu procedure u smislu karantenskih propisa obzirom na različite načine čišćenja i okadivanja robe kao što i obzirom na propisano trajanje kontumaca za ljude i robu. Za popratno osoblje, vozače, putnike i stražare su na ovom dvorištu na raspolaganje 4 kućice (7,0 × 4,4 m) s ognjištem; jer su ove kućice malene i premda ih imade nekolicina još i u drugim dvorištima, možemo zaključiti, da bi mogli u njima naći mjesta samo nekolicina spomenutih, možda prije svega oboljeli na putu ili, oni koji izdržavaju zaoštreni kontumac, pošto dolaze iz suspektnih područja — ovo možemo smatrati vjerojatnim jer u sklopu lazareta inače nema jasno obilježenih prostorija koje bi odgovarale nekoj zatvorenoj jedinici za „hospitalizaciju“. Svi ostali (zdravi) karavanisti bi boravili uz loženje vatre i kuhanje jela na dvorištima ili pod arkadama (Vestibule, Y; presjek I—K). Iz velikog dvorišta (Y) dolazi se po zidom ograđenom centralnom hodniku (U) — koji predstavljaju glavnu uzdužnu komunikaciju lazareta dalje dolje prema stambenim i upravnim zgradama gdje

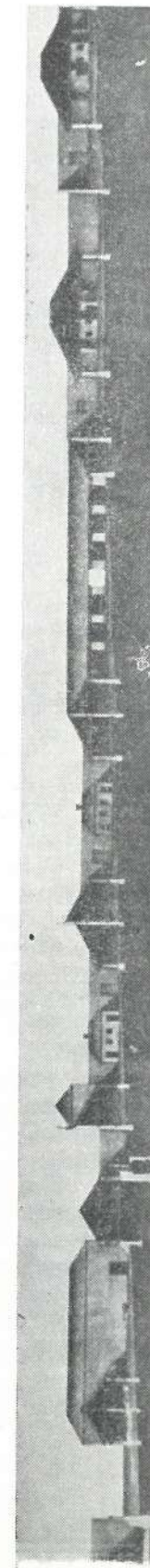
Sl. 4. Nacrt za lazaret

odozgo prema dolje: četiri dvorišta (A¹) sa šupama (hangarima); u sredini i sa strane kućice za karavaniste u karanteni — veliko ulazno dvorište (Y) u koje s lijeva ulazi karavanski put — četiri dvorišta (V), svako s dvije zatvorene prostorije (gore, dolje); desno gore „parloir“ (X) — u sredini donjih dvorišta (V) „lazaret karantene“ s prostorijom za dezinfekciju pisama (T) — stambena, upravna zgrada — interno (prvo) dvorište (E) s bunarom; s lijeve i desne strane uzduž po jedna velika zgrada (O, M) carinsko skladište za „ekspurgiranu“ robu i skladište soli — čeonu fasada ulazne zgrade — dolje prema rijeci konjušnice, nastambe-vozača, robe (koja napušta karantenu) i posade — uz obalu rijeke bazen (cabana) za ispiranje robe u tekućoj vodi

je smješteno vodeće osoblje lazareta. S donje strane se neposredno iz arkada dvorišta (Y) ulazi u nešto uzvišenu usku prostoriju s prozorima prema arkadama, a iz ove galerije vode korespondirajuće stepenice u unutrašnjost prostorije za razgovor (X, parloir) u koji se može takođe doći iz glavnog komunikacionog uzdužnog hodnika (U). Razgovor se na ovom mjestu vršio između kontumaciranih karavanista i ljudi koji su došli izvana. Iz ovog uzvišenog mjesta se moglo takođe objavljivati novodošlim karavanistima važna saopćenja, a s ovog mjesta su mogli i kirurzi i druge u karantenskoj službi zaposlene osobe vršiti anamnestička ispitivanja o mogućnostima zaraza na putu, a pogotovo ako bi lazaret bio o pojavama kuge i drugih oboljenja unaprijed obavješten po obavještajnoj službi, sa strane francuskog konzula u Travniku i sl. Ispitivanja i „pregledi“ bi se vršili oprezno i iz stanovite distancije radi bojazni od prelaženja kužnog otrova. Inače je međutim poznato da su liječnici i kirurzi i ostalo sanitarno osoblje i nadzorno osoblje lazareta obilazili karavaniste i u njihovim prostorijama gdje su se prema postojećim strogim propisima o izdržavanju karantene morali brinuti za red i održavanje čistoće i higijene.

S obje strane uzdužnog hodnika su 4 manja dvorišta (V) veličine $17,4 \times 32,5$ m; uz ova 4 dvorišta nalaze se s gornje i donje strane arkadne ali ipak zatvorene velike prostorije veličine $32,5 \times 5,6$ m (presjek G-H); one služe za procedure koje se s robom vrše u pokrivenim prostorijama. U svakom od ovih 4 dvorišta s pokrivenim prostorijama moglo se spremati i obraditi 500 svežnjeva robe a ponajviše se radilo o pamuku. Uzdužni centralni hodnik za komunikaciju ljudi (Z-U-A) od velikog ulaznog dvorišta prema dolje dvaput se sužava. U sredini između donje dvije prostorije za čišćenje robe što pripadaju donjim dvorištima (V), nalazi se sa svake strane suženog centralnog hodnika niz vrlo uskih paralelnih prostorija, u koje se može ulaziti kroz u tlocrtu slovom R označenu prostoriju, ili odozdo stepenicama koje vode sa svake strane iz drugog dvorišta (S). Slovom R označen ulaz je ulaz u „lazaret karantene“; a iznad njega nalazi se druga prostorija za razgovor (parloir) i iznad nje kapela sa zvonom. Desno od ulaza u „lazaret karantene“ nalazi se prostorija T za okađivanje odnosno za „ekspurgaciju“ pisama. Uske paralelne prostorije s desne i lijeve strane od spomenutog ovdje suženog centralnog hodnika su široke po 1,6 m i dugačke po 4,0 m, a prolaz između njih iznosi u širinu samo 1,0 m! Teško je protumačiti smještaj i neobične dimenzije ovih prostorija unutar „lazareta karantene“; ove prostorije sigurno nijesu služile kao bolesničke sobe, prema nacrtu nemaju ni prozora ni peći. Možda se radi o spremištima lijekarija, droga za okađivanje i kemikalija za različite procedure s robom i ambalažom — i ljudi; ili su se ipak na ovom mjestu obavljali „trijažni“ pregledi i „medicinske“ procedure, a uzan prolaz između njih služio je za prolaz pojedinaca, zbog lakše kontrole kod pregleda, da nitko ne bi mogao izbjeći ispitivanju, pregledu ili procedurama (12). Nije takođe isključeno da su karavanisti koji bi se nalazili u karanteni, mogli samo u ovoj prostoriji doći u kontakt s ljudima izvana nakaon što bi prošli kroz izvjesne procedure „dezinfekcije“ koja bi se na njima mogla izvršiti baš na ovom mjestu. Na ovom mjestu — prema dolje završava se zapravo sanitarno — preventivni dio građevine.

Krajnju gornju zonu lazareta sačinjavaju četiri visokim zidom ograđena, zatvorena dvorišta, veličine $35,6 \times 32,3$ m (označena slovom A¹); u sredini svakog nalazi se velika šupa (hangar). Na ovom mjestu trebale bi da se vrše procedure čišćenja — raskladanja i ispostavljanja robe na zraku. I tu se nalaze

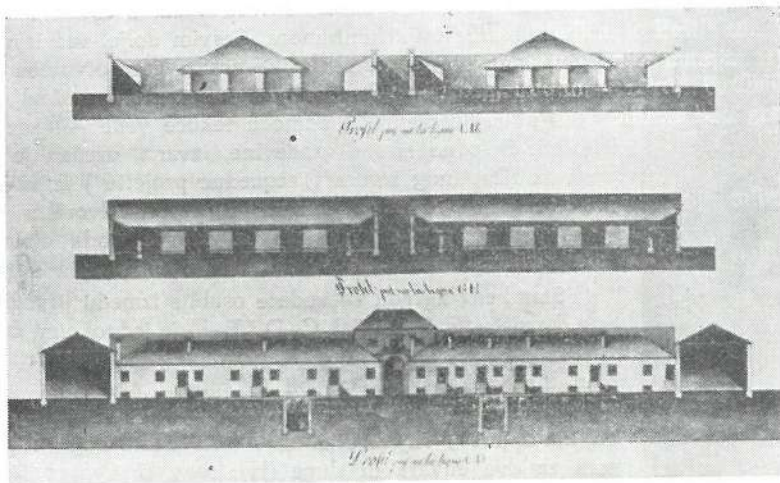
kućica za putnike, vozače, čuvare — da u njima stanuju u vrijeme izdržavanja kontumaca. Sasvim dolje, već izvan građevine, neposredno uz rijeku, je prema gore otvorena zgrada (B¹) označena kao „Cabana“ koja u stvari predstavlja jedan bazen za ispiranje robe pomoću tekuće vode — kroz 24 ili 48 sati. S južne strane građevine, izvana, uređen je dovod vode iz ribrodnog izvora („acqueduc projeté“) iz kojeg dolazi voda do velikog bunara u prvom dvorištu (E) — vidi uzdužni presjek lazareta, a odavde voda otiče dolje prema rijeci.

Stambena zgrada za vodeće osoblje između prvog i drugog dvorišta (E, S, presjek C-D i E-F) je jednokatna dugačka zgrada u kojoj su na katu stanovi po slijedećim redosledu: stan upravnika skladišta soli (4 sobe), „apartmani“ (?) za ugledne osobe i strance (L, 4 osobe) — ovi su gosti „izuzeti od karantene“; slijedi stan direktora lazareta (F, 6 osoba); stan za dva čuvara ili slugu (H); stan kirurga (I, 4 sobe), i stan carinskog činovnika (K). Vjerojatno su pojedine sobe u stanovima vodećeg osoblja takođe služile kao uredske i reprezentativne prostorije, a takođe je sigurno da kirurg ili liječnik lazareta bolesnike nije pregledavao u svome stanu, već je vršio svoju službu širom lazareta, ispitivanjem anamneze, pregledavanjem i traganjem za simptomima sumnjivim na kugu, pjegavac, anthrax i dr., liječio je oboljele karavaniste i osoblje lazareta, vršio je nadzor nad higijenom u lazaretu i nadzor nad osobljem lazareta koje je provodilo mnoge postupke „dezinfekcije“.

U mapi nacrtu postoji još jedan nacrt varijantnog rješenja za projekat lazareta; u ovoj skici različite prostorije drukčije su namještene i neke funkcije lazareta izgleda da su riješene i bolje. „Lazaret karantene“ takođe je sastavljen iz uskih i dubokih prostorija s naročito uskim prolazom prema arkadi dvorišta u koje ulaze karavane.

Svakako Zavoreu obzirom na arhitektonsku zamisao i obzirom na produbljenje u funkcionalnost ove velike građevine treba priznati visoki nivo i rutinu u rješavanju ovog konkretnog zadatka. Osim toga možemo zaključiti da je Zavoreo u toku dugogodišnjeg rada kao rukovodilac javnih radova u Dalmaciji vrlo dobro poznao sve propise u vezi s karantinskim postupcima, i to, venecijanske, austrijske i francuske, pošto je poznato da je u toku svojeg dugogodišnjeg službovanja četiri puta promijenio gospodara. Vjerojatno su bele u ono doba među najiscrpnijim austrijski propisi iz 18. i 19. stoljeća obzirom na rad lazareta i kordona protiv kuge o čemu imade u literaturi vrlo mnogo podataka. Svakako možemo iz podataka o uređenju lazareta u Zemunu i Ko-

Sl. 5. Uzdužni presjek kroz čitavu lazaretsku građevinu bijeli otvor iznad sredine je ulaz za karavane (u dvorište Y)

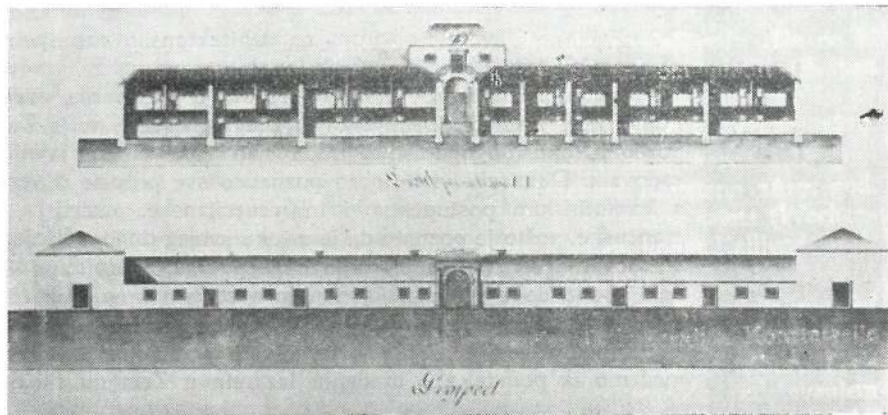

Sl. 6. Presjeci i fasade

kroz gornje dvorište (A¹) sa šupama (hangarima) — fasada zatvorenih prostorija (Stalie), u dvorištimn V — fasada stambene, upravne zgrade; u sredini iza ove zgrade ulaz u „parloir“ i kapelu iznad „lazareta karantene“

stajnici i obzirom na lazarete u onom djelu Srbije koja je bila pod austrijskom upravom, zaključili, da se u nacrtima za Zavoreov lazaret na Cetini u mnogočem primjećuje analogija obzirom na spomenute lazarete.

Prije nego pređemo na citiranje nekih podataka o zemunskom i kostajničkom lazaretu kojima možemo dopuniti manjkajuće tekstualne podatke za lazaret na Cetini, načelno je važno pitanje raspodjele prostorija u lazaretima na: čisti i nečisti dio ili eksponirani odnosno relativno nečisti dio (11). O tome međutim imade već nekoliko primjedaba i u dosadašnjem opisu Zavoreovog lazareta. Ako se orijentiramo na raspodjelu prostorija u lazaretima na „čisti“ i „nečisti“ dio ili u „eksponirani“ dio kako je o tome govorio obzirom na kon-

Sl. 7. Presjeci i fasade

Stambena, upravna zgrada (uzdužni presjek) — fasada ulazne zgrade (Prospect)

tumaciju u lazaretima na srpskoj teritoriji u vrijeme austrijske uprave, možemo u nacrtima za lazaret na Cetini naći stanovite analogije, ali ipak ne u istom opsegu. Tako, citirana literatura govori o podjeli *eksponirane zone lazareta* u dva djela; u prvi se ubrajale: prostorije za pregled, za razgovor s kontumacistima, za okadivanje pisama, za čuvara. A u *nečistu zonu* ubrajale se: kućice za kontumaciste, lazaret, prostorije (skladišta) za (kontaminiranu) robu koju treba okadivati itd., staje, mrtvačnica i groblje.

Kontumacisti su se morali prigodom dolaska okupati, njihova odjeća i rublje se opralo; ipak iz nacrtu za lazaret na Cetini koji nije izrađen u tančine, ne možemo zaključiti gdje bi se ove procedure mogle vršiti. Premda je u doba najintenzivnije djelatnosti lazareta, dakle u 18. i sve do sredine 19. stoljeća preventavni i sanitarni prakticizam temeljio na nazoru mijazma i kontagijuma, odnosno otrovnih supstancija koje šire zarazu, ipak/se držalo da je lična higijena i čistoća prostorija prvi uslov za dobro zdravlje. Kontumacisti su morali cijelo vrijeme trajanja karantene ostati u kućicama ili u pripadajućem dvorištu. Svakog jutra bili su pregledani po sanitarnom osoblju a kućice su kroz poila sata zadimljavane. Od različitih postupaka za čišćenje i „dezinfekciju“ robe spominju se u domaćoj literaturi vrlo mnogi postupci, vrlo specijalizirani su takođe postupci i mjere propisane u vezi s karantenom za ljude u našim i bližnjim velikim lučkim lazaretima gdje se ova praksa nastavlja sve do u novije doba. Naročito iscrpan je bio asortimenat robe i pripadajući postupci poznati iz 1867. god. za novi lazaret u Valle San Bartolomeo u Trstu (19).

Svi poznati klasični postupci su — prema postojećim nacrtima — bili vjerojatno predviđeni i za lazaret na Cetini, premda ne u ovom opsegu kako je spomenuto za neke lučke lazarete, jer je i asortimenat robe koja bi dolazila karavanama iz Turske i Levanta krajem 18. i početkom 19. stoljeća ipak bio mnogo skromniji; u glavnom se ipak radilo o transportu pamuka, vune, koža, dlaka i voska, dok je ostale robe bilo razmjerno mnogo manje. Začudo je da u nacrtima za lazaret na Cetini ne postoje znakovi koji bi govorili za opskrbu vodom u svim glavnim djelovima građevine, a naročito u „nečistom“ djelu lazareta; vjerojatno predstavljaju Zavoreovi nacrti tek njegov prvi predlog u pogledu lokacije, opsega i nekih potankosti obzirom na zadatak koji mu je bio povjeren. Malo je dakle vjerojatno da u „nečistim“ i „eksponiranim“ zonama Zavoreovog lazareta, kod razmjerno visokog standarda projekta nije bilo dovoda vode za procedure pranja i čišćenja embalaže, tekstilne robe i odjeće, za ličnu higijenu karavanista i osoblja, za piće i dr.

Prema već ranije spomenutom upoređivanju s nekim lazaretima koji su onda kada je Zavoreo projektirao lazaret na Cetini već radili u punom opsegu, želimo tehničku dokumentaciju koju je ostavio Zavoreo, dopuniti podacima o dva najznačajnija suhozemna lazareta u našim krajevima. I jedan i drugi su postajali sve aktuelniji i počeli se naglo dograđivati čim je franko-ilirsko-levantanski tranzit krenuo sjeveru i počela se mijenjati situacija propadanjem Napoleonskog imperija; promet je krenuo prema Banjaluci, Kostajnici i dalje Unom i Savom ili suhozemnim putem preko Petrinje, Samobora i Novog mesta prema Ljubljani i dalje — ili se promet već na rumunjskoj i srpskoj teritoriji orijentirao na Zemun odnosno na vodeni put Dunavom.

Najveći je bio lazaret u Zemu (11, 15), koji je tamo postojao od 1730. do 1872. god.; a već su 1730. god. takođe postojali i lazareti u Kostajnici, Slav. Brodu i Rakovici. Zemunski lazaret je bio okružen visokim zidom i jarkom. I među prostorijama zemunskog lazareta spominje se prostorija za razgovor

(parloir), prostorija — „kuhinja“ za okađivanje pisama pošto se morao dim od zapaljenog sumpora, šalitre i mekinja pripravljati neposredno u vezi s postupkom (17). U programu prostorija zemunskog lazareta su uz velika skladišta, staje i stambene zgrade za putnike i za „bolje“ putnike, takođe katolička i pravoslavna kapela, mrtvačnica, zatvor i šest karantenskih kućica za karavaniste. Obje kapele su bile podijeljene u više predjela da su mogli obredima prisustvovati i bolesnici koji bi dolazili na određena mjesta u kapeli. Iz toga i iz prisutnosti mrtvačnice možemo sa sigurnošću zaključiti da je bio u sklopu lazareta i veći hospital u pravom smislu riječi, o čemu i stvarno postoje podaci. U zemunskom lazaretu je bilo 53 službenika; broj se prema potrebi i povećavao. Uz pomoćno tehničko osoblje spominju se oba liječnika (ili kirurga), direktor, tumač jezika, svećenik, pečatelji pamuka, čistači brodova i dr. Lazaret je naročito razvio svoju sanitarno-preventivnu djelatnost nakon što je 1814. god. austrijski Dvorski vojni savjet uz saradnju medicinskog fakulteta u Beču izdao nova u medicinskom pogledu modernizirana uputstva (Circularverordnung) o okađivanju robe i kontaminiranih prostorija. A još od ranije postojali su iscrpni propisi i uputstva među kojima treba i na ovom mjestu spomenuti „Pest-Patent“ iz 1805. god. sa svojih 13 paragrafa koji sadrže stroge propise, direktor, tumač jezika, svećenik, pečatelji pamuka, čistači brodova i dr. komisijama, liječnicima (i kirurzima) lazareta, njihovim dužnostima prema kontumacijskom fiziku — referentu kod nadležne vlasti i dr. „Formula juramenti“ za kontumacijske liječnike (i kirurge) kao tekst zakletve sadrži službene i etičke obaveze obzirom na zbrinjavanje kontumaciranih, obzirom na strogo i bezkompromisano provođenje karantinskih mjera itd. (11, 15).

Povećanje lazareta u Kostajnici (3, 15), su francusko-ilirske vlasti smatrale kao jedan od tri osnovna i prestižna pitanja u svojoj privrednoj, saobraćajnoj i sanitarnoj politici: uz novi kostajnički most i povećanje lazareta dolazi, kao drugo, uređenje zdravstvene službe obzirom na prevenciju kuge i drugih zaraza, a kao treće se ističe izgradnja velike magistrage „Route Napoleon“. Lazaret u Kostajnici je stajao na otoku između Une i malog rukava Unice na samoj bosansko-ilirskoj granici. Most, skladišta lazareta i zgrada za putnike su bili uglavnom izgrađeni od 1811. do 1813. god., dok su ostali radovi završeni 1814. god. Lazaret čije je stovarište okruženo skladištima za robu u karanteni bilo dugačko ca 200 m, moglo je primiti do 16.000 svežnjeva pamuka i druge robe; a u programu za uređenje lazareta se spominju takođe stambene zgrade za karavaniste, staje, te naročito i „parloir“ i karantenska bolnica.

U ovom prikazu koji bi trebalo da obrađuje prije svega primjer lazareta kod Hana (Obrovca) na Cetini, koji je projektiran doduše pokraj Napoleonovskih Ilirskih provincija, ali nosi sve osobine lazareta pred, za vrijeme ovog doba, pa sve do kraja prošlog stoljeća — data su poređenja s još nekoliko lazareta iz istog doba koji su nastali na osnovu iste epidemiološke i sanitarne situacije i problematike. Svi prikazani lazareti treba da svojim podacima i specifičnostima popunjuju sliku lazareta u našim zemljama kroz stoljeća; a oni dopunjuju i to što u iznijetim dokumentima o Zavoreovom lazaretu na Cetini manjka, naime — jedan tačan opis funkcije lazareta i procedura koje je trebalo u njemu obavljati. A nacrti za lazaret na Cetini sa svoje strane, pružaju jednu vanrednu tehničku dokumentaciju za lazarete kakvi su vjerojatno bili i oni drugi da su se mogle u njima obavljati sve procedure sanitarnog i preventivnog karaktera prema stanju medicinske nauke i prema empiriji u ono doba.

Otvorena ostaju još pitanja ukoliko su svi lazareti u svojim „hospitalima“ (ili stacionarima), „karantenskim lazaretima“, „karantenskim bolnicama“, „karantenskim stanicama s lazaretima“ ili ukratko „lazaretima“, bolesničkim sobama, kolibama ili kućicama“ i stvarno obavljali i stanovite liječenja eventualnih interkurentnih akutnih oboljenja i povreda ili se medicinski rad ograničio prije svega na observaciju i više-manje strogo održavanje propisanih preventivnih mjera. Svakako stoji da su bili liječnici (kirurzi) kao službenici lazareta zauzeti prije svega preventivnim radom.

Obzirom na nacrt za Zavoreov lazaret — a to važi vjerojatno i za druge lazarete onog doba — još ostaje otvoreno pitanje kakva je bila cjelokupna funkcionalnost onog suštinskog djela lazareta koji je u Zavoreovim nacrtima označen s nazivom „Lazaret de Quarantaine“. Još treba takođe analizirati ukoliko su konkretni lazareti koji su nastajali i djelovali polazeći s više-manje privrednog i carinskog aspekta a možda i strategijskog i političkog, imali — uz aspekt obrane od zaraznih bolesti — važnijeg udjela i u liječenju zatečenih kontumaciranih lica pa i domaćeg stanovništva? A konačno se takođe radi o potrebi sređivanja nomenklature u vezi s lazaretima (18, 19).

Svakako su lazareti kod nas, iako u različito doba i na različitim lokacijama i pod različitim uslovima, na različite načine — nesumnjivo odigrali jednu, u sanitarnom i epidemiološkom pogledu, važnu ulogu.

LITERATURA

- (1) Arhiv SR Slovenije, Ljubljana. Mapa X. Primorje, Dalmacija, 73. — (2) *ibidem*, geografska karta „nutarnjeg kužnog kordona“, iz ca 1811. god. — (3) M. Fivéc-Stele, La vie économique des Provinces Illyriennes 1809—1813, Paris 1930. Inst. d'études Slaves de l'Université de Paris, Coll. Hist. — VI. Le blocus continental; Les douanes; Les routes et les postes; etc. — (4) N. D. O gradnji cesta u Dalmaciji u doba vladavine Francuza. Slobodna Dalmacija, Split, 1. I 1952, str. 26. — (5) V. Bedeković, Ceste. Enciklopedija Jugoslavije 2. Zagreb 1956. — (6) D. Kečkemet, Split — lična saopćenja; Jadranska magistrala, 1965, str. 8 do 15. Zajednica poduzeća za ceste SR Hrvatske, Zagreb, 1965, cit. literatura: G. Novak, Prošlost Dalmacije I—II. Zagreb, 1944; C. Vojnović, Le condizioni economiche del Circolo di Spalato..., Split, 1864, str. 124 do 130; V. Lago, Memorie sulla Dalmazia, Vol. I., Venezia, 1869, str. XXI do XXIII; S. Wulpe, Ceste. U: Dalmacija, spomen-knjiga, Split, 1923, str. 269 do 283; Regionalni prostorni plan kotara Split, I. Split, 1961. Cestovne saobraćajnice (Č. Mučalo), str. 271 do 281; H. Nežić, Ceste u Dalmaciji. U: Zbornik Društva inženjera i tehničara, Split, 1958, str. 301 do 321; P. Zavoreo, Memoria statistica sulla Dalmazia. Venezia 1821. — (7) V. Velnić, Medicinski značaj i stanje baždana na saobraćajnicama s turske granice k morskim lukama. Zbornik radova X, NDIZKJ, Beograd, 1963. — (8) Z. Levntal, Prilozi istoriji splitske luke i njenog lazareta. Z. R. X., NDIZKJ, Beograd 1963. — (9) C. Fisković, Splitski lazaret i leprozorij. NDIZKJ, Acta... III. L-2, Beograd, 1963. — (10) S. Knežević, Zdravstvena kultura Sinjske okoline u drugoj polovini XVIII vijeka. Z. R. X. NDIZKJ, Beograd, 1963. — (11) K. Todorović, Die Contumazen Quarantane in den jugoslawischen Ländern. Medicinski pregled, Beograd, 1938. XIII. 7. 8. 9. i lična saopćenja jednog dijela upotrebljene literature: Anonimni pisac, Priložak istoriji kontumaca. Srpsko dalmatinski magazin, 1889. (126; G. Kobler, Die Quarantänenfrage in der internationalen Gesetzgebung. Wiener klinische Rundschau, 1898) 15 do 16; Sur les quarantaines dans les foyers de l'épidémie. Congrès à Paris, 1900; L. Thaller, Prvo sjedište dubrovačke karantene. Liječnički Vjesnik, 1949; Anonimni pisac, Kontumaci u Srbiji 1838. god. S.N.N.B. Pešta, br. 51 do 52 od 28. XII 1838; V. Mihailović, Borba protiv kuge pre 100 godina u Srbiji, 1937. — (12) T. Ž. Ilić, Kordon i sanitet u Vojnoj granici Austrije. Zbornik — pet godina rada... Srpsko lekarsko društvo, Sekcija za istoriju medicine i famacije, Beograd, 1965. — (13) R. Jeremić,

Zdravstvene prilike... Epidemije, Zagreb, 1935. Izdanja Škole Narodnog zdravlja u Zagrebu. — (14) V. Bazala, *Calendarium pestis* (II). NDIZKJ, Acta... II 2. 1962. — (15) *ibidem*, Dokumenti o zdravstvu u Vojnoj Krajini, naročito o tzv. kužnom kordonu, str. 70 do 82. NDIZKJ, Acta... I. 2. 1961. — (16) Đ. Orlić, Komentar dubrovačkih vijesti o epidemijama u Bosni i Hercegovini u XVII vijeku. NDIZKJ, Acta... I. I 1961. — (17) S. Petković, Dezinfekcija pisama u Srbiji Kneza Miloša. Medicinski Glasnik, Beograd, 1959. str. 349. — (18) M. D. Grmek, Medicinska enciklopedija 2. — bolnice. Zagreb, 1958. — (19) J. B., Pomorska enciklopedija — karantena, lazaret. Zagreb, 1957.

A PLAN FOR THE LAZARET AT HAN UPON CETINA

Drago MUŠIĆ

In the State Archives of the S.R. of Slovenia in Ljubljana there are to be found sketches and plans for a Lazaret dated back in 1813, (Portfolio X: Primorje, Dalmacija). The Lazaret was planned to be built in times of Napoleonic Illyrian Provinces upon the river Cetina, northeast of Sinj in Dalmatia. The idea for the construction of a Lazaret was conditioned by the continental blockade, by the need for securing the postal and commercial transit routes across the Balkan Peninsula using the already existing and antique caravan roads.

In the system of customs, commercial and transit posts, the planned lazaret should as well serve as a quarantine station fighting the offensive plagues from the Levant and Middle East. Accordingly the location of the lazaret, serving as a quarantine for goods, passengers and attendance could be moved from the existing seaport lazarets (in Split and Dubrovnik) inside, on the very border of the turkish empire.

Following the plans and sketches done by the well-known dalmatian civil engineer F. Zavoreo, the author is stressing the historiographic value of the materials for the research of public health of that times, and is trying to show certain analogies towards other contemporaneously existing lazarets. At the same time an as much as possible complete presentation of functional and structural problems is being attempted.

The existing plans, furnished with the indication of scale, enable us to have an exact view of the spatial structure of the building. But before all a view into medical arrangements. The sanitary core, when certain "medical" procedures on caravan members have probably been practised, is covered by the term of a "lazaret de quarantaine". For it a system of narrow passages (1,0 meter) and spaces (1,6 by 4,0 m) is characteristic. There is missing textual description of this part of the plan though. It is also a question arising to what scale and extent the hygienic and medical facilities have been included into lazaret of different periods and locations. The author has in mind besides the carrying out of the routine disinfection rules, also and before all the problem of the observation of patients, as well as the treatment in special (stationary) departments of the lazaret.

In concluding the author is emphasizing the importance of a unified nomenclature and classification of different types of lazarets on yugoslav territory as well as on the territory of neighbouring countries.

(Rukopis primljen 23. 4. 1965.)

MEDICINSKO DELO VASE PELAGIĆA

Zoran M. RADOVANOVIĆ

SVAKI, MA KAKO LETIMIČAN, POKUŠAJ PROUČAVANJA DRUŠTVENO-političkih prilika u Srbiji u drugoj polovini XIX veka ukazuje na Vasu Pelagića kao na jednu od najmarkantnijih i najoriginalnijih figura u kulturnom, društvenom i političkom životu zemlje u ovom periodu. Rođen 1838. g., školovao se u rodnom selu Žabarima u Bosanskoj Posavini i u Beogradu. Po završetku bogoslovije, radio je kao učitelj u Brčkom od 1860. do 1863. g., kada je prebegao u Srbiju. Boravio je zatim dve godine u Moskvi, a 1866. g. postao je upravnik, na njegovo zalaganje osnovane, bogoslovije u Banja Luci i uskoro dobio čin arhimandrita. Zbog sukoba sa turskim vlastima sproveden je 1869. g. u Sarajevo, gde je osuđen i proganjan u Malu Azaju. Iz zatočeništva je pobjegao 1871. g. i došao u Beograd. Preduzimao je kasnije povremena putovanja, boravio kratko u Bosni za vreme ustanka 1875. g., ali je njegova dalja delatnost uglavnom vezana za Beograd. Mada je do prelaska u Beograd uživao podršku srpskih vlasti kao borac za nacionalno oslobođenje, njegova socijalistička aktivnost učinila je da je kasnije i u Srbiji bio proganjan i hapšen. U zatvoru je i umro, početkom 1890. g.

Po svojoj delatnosti, ličnom uverenju i uticaju koji su njegova dela imala na najšire slojeve naroda, Pelagić predstavlja istaknutog socijalistu, vrlo uticajnog i popularnog, mada ne i teoretski najjačeg predstavnika socijalističke misli u vremenu koje je prethodilo osnivanju Srpske socijal-demokratske partije. Verujući u mogućnost preobražaja društva prosvetiteljskim radom i propagandom, Pelagić se interesovao za sva područja društvenog života, pa i za brigu o narodnom zdravlju. Njegova obimna i raznovrsna delatnost analizirana je do danas u više mahova, ali prema postojećoj literaturi i informacijama koje smo prikupili, o Pelagiću kao zdravstvenom prosvetitelju objavljeno je samo jedno predavanje M. Popovića (1).

Iz tog razloga nastojali smo da podrobnije razmotrimo delatnost ovog našeg velikog prosvetitelja i na području medicine.

PELAGIĆEVO MEDICINSKO OBRAZOVANJE I RAZLOZI ZBOG KOJIH SE POČEO BAVITI MEDICINOM

Pelagić nije nikad redovno studirao medicinu i skoro sva znanja iz ove oblasti stekao je, kako i sam u više mahova navodi, čitanjem knjiga i časopisa i razgovorom sa narodnim lekarima i stručnjacima. Jedino je tokom svog boravka u Rusiji, između ostalog, posećivao i časove iz medicine na Univerzi-